

DOI: 10.54664/WONA8758

Abstract: Nowadays, it is increasingly difficult for us to construct the world as a result of the erosion of values in all spheres of society. The normalization of social deprivations, such as justice and security, positions fear in people’s everyday life. In his *Rhetoric*, Aristotle associates fear with the expected evil that can befall us. In the current situations of a pandemic with a possible restart and of closely positioned hostilities, the media multiply fear on a large scale.

Keywords: fear; justice; structural violence; social systems; COVID-19.

В съвременния свят е все по-трудно да определяме случващото се с нас и около нас, все по-често се оказваме объркани, заблудени, измамани, жертви на манипулация. Все по-трудно можем да конструираме света, вследствие на ерозията на ценностите във всички сфери на обществото. Нормализирането на социални липси като справедливост и сигурност позиционира страха в ежедневието на хората. Аристотел в „Реторика“ свързва страха с очакваното зло, което може да ни сполети, „...да ни причини големи болки и пагуби и то ако изглежда не далечно, а близко и предстоящо. От много далечното не се боим: всички знаем, че ще умрем, но понеже това не е близко, не се безпокоим...“. (Аристо-

* **Ива Шишкова** – главен асистент, доктор, катедра „Философски науки“, Философски факултет, ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, e-mail: i.shishkova@ts.uni-vt.bg.

тел, 1933, с.109). В настоящите ситуации на пандемия с обзрим рестарт, на близко позиционирани военни действия, медиите, с техните възможности за манипулация, мултиплицират страха в необозрими мащаби.

Последните няколко години драстично промениха начина ни на живот. Пандемията COVID-19 предизвика много и различни, непознати форми на страх, доведе до много екзистенциални кризи, пренастрои нагласите на хората, предизвика анализи, равносметки и решения с нови семантики. Балансирането между доброто и злото, правилното и неправилното, редното и нередното в променливия обществен ред очерта нови социални лимеси, изгради нови механизми за адаптация. Житейският порядък се наруши. Обикновени дейности бяха забранени. Принудителното социално изолиране създаде и безпрецедентна самоизолация, в която психофизичното себепознание, менталното и биологичното здраве експлицираха нова осезаемост в динамизирания ни живот. Съществуването ни имаше други измерения, новите реалии рязко и принудително промениха значимостта на тази динамика. Затварянето на физическите ни светове с нетипични сътресения предизвика страх от смъртта, породена от невъзможността за съпротива, преди появата на ваксините срещу COVID-19. Загубата на близки хора, забраната да се излиза от вкъщи доведе до физически и психически изтощения, зададе нагласата да се търси спасение и сигурност в едни затворени светове - на оцеляването. Съхранението на живота и здравето концентрира степените на значимост до базовото съществуване; щастието в личностен и обществен план също се пресемантизира; времето придоби нови ценностни характеристики – страхът за себе си и за другите, за техния живот и здраве; научихме се да уважаваме съсредоточените по принуда дадености, с които се наложи да преминем през този непознат досега, рестриктивен спрямо навиците и очакванията ни начин на живот.

Държавите в световен мащаб наложиха императивни мерки, за да може да се ограничи загубата на човешки животи. Но невинаги категоричността на проблема води до възможност за

предприемане на промяна. Това, че можеш да загубиш живота си, без да имаш пряка възможност да се спасиш, най-вече в периода преди създаването на ваксини срещу COVID-19, предизвика в цялото човечество несравним набор от емоции и анализи относно смисъла на живота и неговата преходност. Наложиха се преоценка на ценностите, свързани с материалното, консумативното, желанието за власт и влияние, за повърхностни форми на комуникация и претенции в индивидуалното съществуване. Всичко това отстъпи пред стремежа да се съхрани живота в неговия пряк биологичен смисъл, чрез който човечността се завръща към своята автентичност.

В традиционното общуване си пожелаваме живот и здраве, тоест основите за каквито и да са други надграждания са възможни само с наличието на тези основни ценности. Страхът за личното оцеляване доведе и до ерозиране на очакванията за личностни реализации, опирайки се на семантиката на структурното насилие като пораждащо невъзможност за спасение. Пагубните ограничения, наложени отвън, от държавата, през рестриктивността спрямо болестта, преподреди разбирането за смисъла на живота. Реалността ни изгуби своя позитивизъм. Концентрирането на вина върху някого, върху институция, организация или какъвто и да е носител се оказа невъзможно и това създаде усещането за огромна част от човечеството, че е превърнато в жертва от невидими сили. Появиха се и теории на конспирацията, които замесиха имена на световни личности като Бил Гейтс, на различни „земни демиурзи“, сатанински манипулатори на огромни човешки маси. Появата на такива теории относно ваксините е с версията, че основната цел на тази пандемия е човечеството да бъде имплантирано с контролиращи чипове; дори с визуализирано „доказване“ в социалните мрежи на непривични съставки във всички видове ваксини. Така субективната реалност се оказва в пълна невъзможност да бъде предвидима, претендирана, да се осъществяват действия, с които да се вложи смисъл, който да изтласка страховете и да прави живота уникално красив, а не уникално и невъзможно грозен.

Съпротивата срещу подобно принудително налагане на ограничения е необходима като противостоене на оказаното структурно насилие. Параметрите му се отнасят до всяка социална структура, която създава условия за неравнопоставеност, с последващо страдание. Този тип структури имат икономически, медицински, политически, правен характер, оказвайки непропорционално отрицателно въздействие върху отделни групи и общности. Въведеният от Йохан Гултанг термин „структурно насилие“ има за цел да анализира отрицателното влияние на различните социални институции и системи на обществена организация. В статията си от 1969 г. „Насилие, мир и изследване на мира“ Гултанг (Gultang 1969) разглежда потенциалната реалност на хората и действителните обстоятелства, извеждайки структурното насилие като основна причина за разликите между тях. Социалните неравенства обхващат различни нива – икономически, политически или най-общо казано исторически, които вследствие на структурното насилие могат да доведат до неравенство и страдание. Всеки исторически период носи белезите на насилие. Колкото и парадоксално и недопустимо да ни се струваше наличието на насилие и страх, предизвикани от война през 21 век, те се оказаха факт. За да се преживеят трудностите е нужно противопоставяне.

Въпреки постпандемичната ситуация е възможно да живеем в синхрон с неписаните природни правила, поставяйки си за цел синхронизирането на новите житейски граници с човешката ни склонност да търсим хармонията в тях. Изискванията от обществото промениха начина на живот през собствените убеждения и съответната лична отговорност. Последница от структурното насилие, довело до лимитиране на свободите, е пресемантизирането на ценностите, определящи житейските избори, които правим и които се отнасят до настоящето, а не до миналото и бъдещето.

Доколко тези въпроси са философски, доколко обвързването на философстването с всекидневния разум е несъстоятелно, тъй като на този разум му липсва критическата установка, която за Карл Попър, например, е основна характеристика на рацио-

налността? Вихрен Бузов пише: „...философското проблематизиране на вярванията на всекидневното съзнание е професионална дейност, която предполага съответно субективно развитие, богата ерудиция, и методологична подготовка“. Изводът е, че „да допуснем обратното, би означавало да приравним философията с обикновеното досадно мъдруване за ценностите на живота и смъртта.“ (Бузов 2005: 219)

Ако се приеме, че социалната структура е рамка или основа, върху която се гради обществото, то моделите и нормите на междуинституционалните отношения се определят именно от социалните структури, тъй като те касаят социалните договорености. От тях произтичат и се определят действията и поведението на индивидите. Затова като пример за такива структури могат да се посочат семейството, правото, икономиката и т. н., които конструират социалните системи и по този начин оказват влияние върху много по-големи системи. Такива са политическите, правните, културните, икономическите, религиозните. Без да се унифицира концепцията за социална стратификация, чието измерение се позиционира в академичната литература по-скоро в развитите общества, може да се твърди, че социалното неравенство диктува и социално насилие. Различните общества се изграждат чрез различни слоеве, частично ръководени от базовите структури в социалната система. Доколко те ерозираха, вследствие на структурното насилие? В капан се оказаха хората в настоящата ситуация с породения личностен и социален страх в микро и макро мащаби. Страхът бе предизвикан и от контрола върху всички членове на обществото, принудени да се подчиняват на пандемичната нормативност. Човешкото поведение бе ограничено със засилен контрол на властите, със здравни, полицейски, законови действия. Така установените отношения, касаещи големи социални групи и институции, заставиха индивидите да адаптират поведението си в рамките на социалната система чрез новите насилствени мерки. Нормативността, превърната в императивност, преформатира отношенията в рамките на социалните структури във всички обществени аспекти.

Чрез властта си държавните институции, в опита да създадат организация за задоволяване на основните нужди на хората в непознатата динамична обстановка, всъщност приложиха именно тази форма на насилие, наричано структурно. То концентрира факта, че с помощта на различните социални институции не само се навреди на хората чрез невъзможността да задоволяват основните си нужди, но и чрез заплахата срещу неспазващите новите обществени норми да бъде оказано и пряко, и обезпечено чрез законови норми полицейско и държавно насилие. Има се предвид крайността на подобно твърдение за държавно насилие, тъй като дефинитивно то включва използването на легитимната правителствена власт за причиняване на ненужни вреди и страдания на групи, индивиди и държави.

Много от прилаганите рестриктивни мерки срещу хората всъщност са следствие от структурното насилие, което принципно би могло да произтича както от незаконни, така и от несправедливи социални и икономически структури, и да доведе до всякакви видове лишения, като например липса на достъп до ресурси и отнемане на основни права по време на COVID ситуацията.

Според световния доклад за насилието и здравето на СЗО (световната здравна организация) насилието е „преднамерено използване на физическа сила или власт, посредством заплахата или реално срещу себе си, срещу друг човек или срещу група или общност, което води до или има вероятност да доведе до нараняване, смърт, психологическа травма, неправилно развитие или лишение“¹. Според това определение може да се приеме, че приложените властови актове върху населението в пандемичната ситуация са довели до масови психологически травми и лишения от определени свободи. А това е и част от концептуалното разбиране за структурното насилие, предизвикало освен физическа, но и морална индивидуална психическа изолация. Като естествено следствие от подобни нарушения на правата на човека се формираха и социални съпротиви. В България това се отрази на

¹ вж. Световен доклад за насилието и здравето, СЗО 2002, Женева, стр. 5: <http://whqlibdoc.who.int/hq/2002/9241545615.pdf>

динамиката на масовото ваксиниране против COVID и активни действия както на обществено, така и на политическо ниво срещу предприетите мерки. Този вид реакция срещу структурните форми на насилие бе свързан с прякото въздействие върху възможността на хората да използват правата си. Ограничаването на свободата като общочовешка ценност, вследствие на оказаното структурно насилие, доведе до масово страдание от психологическото насилие, осъществявано и чрез медиите през институционалните императиви. Така ограничената външна свобода промени и вътрешната свобода. Нарушен бе балансът на различни житейски сфери.

Преките заплахи за сигурността на индивидите, чрез узаконено насилие при нарушаването на новите нормативи се оказаха със съмнителна убедителност относно изградените разбирания за човешките права спрямо утвърдените европейски ценности. Жизненоважните свободи като например поведенческата свобода, свободата от страха и смъртта, заплахата от недостиг на важни ресурси, гарантиращи живота и здравето, оцеляването, човешкото достойнство, лишиха хората от елементарна човешка сигурност.

В книгата си с есета за постмодерната нравственост Зигмунд Бауман коментира ключовите понятия „създаване“ и „рециклиране“, през които може да бъде описан модерният и постмодерният (а може да се добави и постпандемичния) човек. (Бауман 2000: 110). Под влиянието на актовете на структурното насилие върху обществото по време на пандемията самият живот се оказа употребен. Затворник в пространствата на собственото обитание, човекът „увисна“ на прозореца, застана на границата между ужаса „отвътре“ и отнетата свобода „навън“, наподобяващ старците в пиесата „От другата страна“ на Станислав Стратиев – текст, с отчетливи препратки към актуалността ни. Безкрайно уморени, възрастните хора висят на ръба, самотни и унижени, потънали в социалния абсурд, заплашващ да погълне живота и метафизичните му проекции в смъртта. Най-страшното, според И. Димитрова е, че те „осъзнават своята абсурдност и огромната

нелепост, че не могат да преминат в онова пространство отвъд прозореца, или поне не и като хора.“ (Димитрова 2015: 99).

Страхът от властовите императиви, страхът, постулиран от всекидневните „здравни статистики“ за масова човешка смърт, доведоха до всеобщ страх за буквалното оцеляване. Тепърва ще подлежат на анализ последствията от властовите мерки и влиянието им върху психосоциалния живот на хората.

Вследствие на ограниченията, наложени от властовите системи, се нарушиха утвърдени човешки права, които промениха собствените си семантики с рязкото позициониране на непознати от средата на 20-ти век и в настоящия 21 в. военни действия, с осъществяването на така наречената „военна операция“ от Русия в Украйна.

Реализирането на човешките права е възможно само при наличието на мир и свобода. Безпрецедентното заличаване на изграждащите европейски ценности разби илюзиите, че е възможно ненасилствено разрешаване на подобни конфликти. И точно когато човечеството се опита да локализира края на най-страшното от пандемията, се озова пред ужаса на военната реалност и изпитанието на нарушеното право на живот и свобода, вследствие на продължаващите военни действия в Украйна. Винаги неналичието на мир дезорганизира обществата и отнема човешки права. Възникнаха нови страхове – от жестокото, унижително, нечовешко отношение към мирното население. Смъртта на хора от всякаква възраст и пол разрушиха увереността, че именно „стремежът към свобода на основата на справедливост и международно сътрудничество е от съществено значение за запазване на човешкото общество и цивилизация.“ – убеждение, което стои в основата на създаването на Съвета на Европа. Така всички се оказахме заложници на социалните структури на държавите, които дават права и защита, но и създадоха невъзможността човек да се спаси, да получи каквито и да са гаранции за изконното си право на живот. В исторически смисъл войните имат причини, цел и обосноваване. В настоящата ситуация ясна формулировка на такива няма. Свидетели сме на това как военната действителност,

съпроводена от неизбежно и неконтролируемо насилие, отрича всички човешки права и води до несъстоятелност на разбирането, че такива са вече утвърдени през историческия генезис. Глобалните проблеми, наличните конфликти направиха борбата за справедливост без насилие невъзможна. Убеждението, че може да се живее по международните стандарти за правата на човека, с уважение към живота с неговото човешко многообразие, се оказва илюзорно.

Формулираното от норвежкия учен Йохан Галтунг структурно насилие всъщност се отнася до ситуации, в които то съществува и без наличието на война, когато хората могат да бъдат репресирани, да преживяват несправедливост, да претърпяват психологическо насилие. Според него мирът има два аспекта: отрицателен и положителен. Според отрицателния няма война, но между държавите или в самите тях са възможни насилствени конфликти, докато при положителния няма нито война, нито насилствени конфликти, налични са условия на равенство, на справедливост и развитие. Но историческата хронология показва, че дори при липсата на война хората могат да бъдат лишавани от права, да бъдат насилвани и репресирани. И това са следствия именно от структурното насилие, чиито семантики той извежда.

Възможно ли е да се търси справедливост и по отношение нарушаването на човешките права чрез структурното насилие, както и справедливост, свързана с войната? Философската мисъл още от времената на Платон и Аристотел търси пределно общото определение за справедливост. Те я определят като една от така наречените кардинални добродетели, която характеризира човешки отношения, свързани с действията на хората със свободна воля и които носят съответната отговорност. Но справедливостта за гръцките философи не е кодифицирано право, а се свързва с индивидуалната позиция, тя е една „кардинална добродетел“. За разлика от римския стоик Цицерон, според когото справедливостта трябва да се разбира като принцип на обществото, а не в индивидуално-етически план. В пандемичната и постпандемичната реалност, в ситуацията на военни действия, справед-

ливостта следва своята логика, неминуемо обвързана с понятия като рационалност, целесъобразност, актуалност, обективност. Когато става дума за проблеми, свързани с огромен брой човешки индивиди, тогава е наложителна обективността, независимо от субективните чувства, намерения, желания и интереси. Поведенческите решения, постъпки и действия се отнасят като изискване към цялостния социален порядък, а не само до субективни такива. Затова конкретиката на такива решения и действия не е меродавна, а се търси адекватност с определена норма, затова и понятието справедливост е нормативно понятие. Тази нормативност изисква повсеместна приложимост, еднаква за всички. Но живеейки в общност, действията на хората са предизвикани от различни цели и интереси, вследствие на което вероятността от възникване на конфликтни ситуации е много голяма. Решението на конфликтите със сила, обаче, винаги може да има променлив финал.

Още в „Държавата“ на Платон (всъщност първото философско произведение, посветено на справедливостта) тя е определена от софиста Тризимах като онова, което е полезно за силните. Но дори тогава това определение се отхвърля, тъй като смисълът на понятието справедливост е да се ориентира човешкото действие като алтернатива на силата. Справедливостта няма за цел да даде право на силата, точно обратното - да даде сила на правото, под което се разбира действието на систематизираните социални норми. Но как в настоящето биха могли да се гарантират правата, задълженията и интересите на всички членове на обществото, след като обективната мяра за решенията и действията е сведена до невъзможен избор и реализация? Моралните категории, каквато е и справедливостта, в огромна степен изгубиха възможността да бъдат претендирани и верифицирани в тези ситуации, в които дори не става въпрос за порядък – социален, морален, а за оцеляване? Ако според Платоновото определение за справедливостта като независима мяра на човешкото действие всеки би трябвало да получи това което заслужава, днес, когато дори не можем да говорим за етика, а по-скоро за цивилизацио-

нен срив, Аристотеловото деление на справедливостта на два основни вида: дистрибутивна (или разпределителна) и корективна, (т.е. изравнителна), се оказва обезсмислено. В теоретичен план разпределителната справедливост е тогава, когато се стига до разпределяне на блага (материални или идеални), а изравнителната касае междуличностните отношения. При наличието на конфликти държавата ги решава чрез своите правосъдни институции. Осъждайки действията на държавата спрямо ситуацията на несигурност и страх, вследствие на COVID-пандемията и немислимото доскоро състояние на военните действия, всъщност се налага да се преанализират критериите за справедливост.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Аристотел. 2013. *Реторика*, София: Захарий Стоянов“. // Aristotel. 2013. Retorika, Sofiya: Zahariy Stoyanov“.

Аристотел. 1993. *Никомахова етика*. София: Изд. ГАЛ–ИКО. // Aristotel. 1993. Nikomahova etika. Sofiya: Izd. GAL–IKO.

Бауман, З. 2000. *Живот във фрагменти. Есета за постмодернистичната нравственост*. София: Лик. // Bauman, Z. 2000. Zhivot vav fragmenti. Eseta za postmodernistichnata npravstvenost. Sofiya: Lik.

Бузов, В. 2005. Четенето на книги като философски метод. в сб. *Книгоиздаване и философска култура*. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“. // Buzov, V. 2005. Cheteneto na knigi kato filosofski metod. v sb. Knigoizdavane i filosofska kultura. Veliko Tarnovo: UI „Sv. sv. Kiril i Metodiy“.

Димитрова, И. 2015. *Литературни пейзажи. Творчеството на Станислав Стратиев*, Велико Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“. // Dimitrova, I. 2015. Literaturni peyzazhi. Tvorchestvoto na Stanislav Stratiev, Veliko Tarnovo: Universitetsko izdatelstvo „Sv. sv. Kiril i Metodiy“.

Динев, В. 2001. *Страхът (Философско антропологичен анализ)*. София: ИК „МедиаСАТ“. // Dinev, V. 2001. Strahat (Filosofsko antropologichen analiz). Sofiya: IK „Mediasat“.

Платон. 2015. *Държавата*. София: Изд. на НБУ. // Platon. 2015. *Darzhavata*. Sofiya: Izd. na NBU.

Ролс, Дж. 1998. *Теория на справедливостта*. София: Изд. С. А. // Rols, Dzh. 1998. *Teoriya na spravedlivostta*. Sofiya: Izd. S. A.

Световен доклад за насилието и здравето, СЗО 2002, Женева, с. 5, [достъпен на: <http://whqlibdoc.who.int/hq/2002/9241545615.pdf>]

Gultang, J. 1969. Violence, Peace and Peace Research. *Journal of Peace Research*, [ав. at: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/002234336900600301>]